

УДК 343.8(477)(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.35>*К. Ю. Сіренко*

СТАН НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ДОРОБКУ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження альтернативних видів покарань в Україні зумовлена сучасними тенденціями гуманізації кримінальної політики та орієнтацією на європейські стандарти кримінальної юстиції. Запровадження таких видів покарань є важливим кроком у подоланні надмірної репресивності пенітенціарної системи, а також у формуванні більш ефективних і соціально орієнтованих механізмів ресоціалізації правопорушників. Науково-методичний доробок у цій сфері охоплює комплекс правових, кримінологічних і організаційних аспектів, які відображають еволюцію законодавчого регулювання та практики виконання цих покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Альтернативні види покарань в Україні досліджуються від радянського періоду до сьогодення. У працях Є. Немировського, Я. Брайніна, П. Михайленка було закладено ідеї гуманізації покарання. У другій половині ХХ ст. (М. Бажанов, В. Сташис) підкреслювалась необхідність індивідуалізації кримінальної відповідальності. КК України 2001 р. став важливим етапом у становленні системи альтернативних покарань, що отримало наукове обґрунтування у працях Ю. Бауліна, В. Борисова та ін.

Сучасні дослідження (С. Стефанов, В. Дрьомін, О. Ягунов, О. Богатирьова) зосереджені на пробації, її правовій та організаційній реалізації, а також на впровадженні європейських стандартів, цифровізації та соціально-реабілітаційних програмах.

Мета статті – проаналізувати науково-методичний доробок із питань виконання альтернативних видів покарань в Україні, визначити етапи його розвитку та окреслити перспективи удосконалення законодавства відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. *Радянський період (1919–1959 рр.)* становлення кримінального права УСРР/УРСР характеризувався домінуванням репресивної ідеології, де покарання розглядалося як засіб захисту державного устрою. Альтернативні види покарання розглядалися як «виховні заходи». У цей час українські вчені робили спроби науково обґрунтувати гуманістичніший підхід до кримінального покарання.

Так, професор Одеського університету Є. Я. Немировський [1] у підручнику з кримінального права (1919) здійснив системний аналіз антропологічної, соціологічної та класичної шкіл кримінально-правової науки.

Український радянський правознавець Я. М. Брайнін [2] у кандидатській дисертації «Аналогія і розширювальне тлумачення в іноземному і радянському кримінальному праві» (1947), а згодом у докторській «Підстави кримінальної відпові-

дальності і найважливіші питання вчення про склад злочину» (1963), досліджував проблеми аналогії та тлумачення кримінально-правових норм.

У наукових працях професора П. П. Михайленка [3], зокрема «Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1: Радянський період» (1959) здійснено історико-правовий огляд розвитку кримінального законодавства УРСР, показавши, що поряд із домінуючим каральним елементом у законодавстві наявні й інститути виховних заходів. Він підкреслював їх допоміжний характер, однак одночасно відзначав важливість для радянської системи диференціації форм покарання.

Пострадянський період (1960–2000 рр.). У другій половині XX століття відбувалося переосмислення ролі покарання. Якщо в попередні десятиліття основний акцент робився на каральній функції кримінального покарання, то в 1960–1980-х роках дослідники дедалі частіше звертали увагу на необхідність диференціації кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та застосування неізоляційних заходів впливу. Цей період характеризується поглибленим теоретичним осмисленням альтернативних видів покарань, спрямованих на ресоціалізацію правопорушників та зменшення використання ізоляційних заходів.

Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили українські вчені-правознавці, зокрема М. І. Бажанов [4], доктор юридичних наук, заслужений професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, дійсний член (академік) Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки УРСР. У своїй праці «Назначение наказания по советскому уголовному праву» (Київ: Вища школа, Головне видавництво, 1980, 216 с.) М. І. Бажанов детально аналізує принципи призначення покарання, акцентуючи на необхідності врахування індивідуальних особливостей правопорушника та обставин справи. У співавторстві з В. В. Сташисом [5] (радянський та український вчений-правознавець, спеціаліст у галузі кримінального права, кандидат юридичних наук (1954), професор (1973)) у книзі «Особа – під охороною кримінального закону» (Харків: Право, 1996, 224 с.) було розглянуто питання захисту особи через призму кримінально-правових механізмів, включаючи застосування альтернативних покарань.

Таким чином, у науковому середовищі поступово визрівала ідея, що позбавлення волі має бути крайнім заходом, а система кримінальних видів покарань повинна містити альтернативи тюремному ув'язненню.

У період з 1960 по 2000 роки в Україні, яка до 1991 року була частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), а після здобуття незалежності стала суверенною державою, відбувалися важливі законодавчі зміни у сфері кримінального права, зокрема щодо альтернативних видів покарань.

У 1960 році в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) було введено в дію Кримінальний кодекс Української РСР, затверджений Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 року. Цей кодекс став основним нормативно-правовим актом, що регулював кримінальну відповідальність у республіці. Хоча кодекс зберігав акцент на каральній функції покарання, у ньому з'явилися положення, які передбачали можливість застосування неізоляційних заходів впливу. Зокрема, стаття 23 Кримінального кодексу УРСР [6] 1960 року визначала систему пока-

рань, до якої входили такі альтернативні види: виправні роботи без позбавлення волі; позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; громадська догана.

Ці норми сприяли формуванню практики диференціації покарань залежно від тяжкості злочину та особи правопорушника.

У 1970–1980-х роках законодавство УРСР зазнало низки змін, спрямованих на вдосконалення механізмів індивідуалізації покарання. Зокрема, Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1970 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР» розширив можливості застосування умовного засудження (стаття 44 КК УРСР) та відстрочки виконання вироку (стаття 46-1 КК УРСР, введена в 1982 році). Ці норми дозволяли судам уникати ізоляційних покарань у випадках, коли правопорушник не становив значної суспільної небезпеки.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року розпочався процес реформування кримінального законодавства, спрямований на адаптацію до нових суспільно-політичних реалій та міжнародних стандартів. У цей період Кримінальний кодекс УРСР 1960 року продовжував діяти, але зазнавав численних змін через прийняття окремих законів Верховною Радою України.

У 1996 році, після прийняття Конституції України [7] (28 червня 1996 року, №254к/96-ВР), кримінальне законодавство почало орієнтуватися на принципи верховенства права та захисту прав людини. Стаття 61 Конституції України закріпила принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, що стало основою для подальшого розвитку альтернативних покарань. У цей період також було введено Закон України від 1 грудня 1994 року № 293/94-ВР «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України», який уточнював процедури умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким [8] (статті 52–53 КК УРСР).

Наприкінці 1990-х років розпочалася підготовка до прийняття нового Кримінального кодексу України, який мав замінити застарілий кодекс 1960 року. У 2000 році проєкт нового кодексу активно обговорювався, що відображало прагнення до систематизації норм про альтернативні покарання.

Кодифікаційний етап (2001 р.) став важливим етапом у реформуванні кримінально-правової системи. Ухвалення Кримінального кодексу України [9] (КК України) від 5 квітня 2001 року № 2341-ІІІ, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, ознаменувало якісний стрибок у розвитку кримінального законодавства. Цей кодекс замінив застарілий Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року. Новий кодекс систематизував норми, ураховував міжнародні стандарти, зокрема положення Європейської конвенції про права людини [9] 1950 року, ратифікованої Україною в 1997 році.

Цей кодекс став фундаментальним актом, що радикально розширив систему альтернативних покарань. Згідно зі статтею 51 КК України, до основних видів покарань віднесено: штраф (ст. 53), громадські роботи (ст. 56), виправні роботи (ст. 57), арешт (ст. 60) та обмеження волі (ст. 61). Альтернативні заходи передбачено для злочинів невеликої та середньої тяжкості, з метою індивідуалізації

(ст. 65) та гуманізації (ст. 50). Кодекс також ввів звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–79), що дозволяє уникнути реального відбування покарання за умови дотримання нагляду. Ці норми базувалися на принципах відновного правосуддя, зменшуючи залежність від позбавлення волі.

Принципове значення для науки і практики мало видання підручників «Кримінальне право України. Загальна частина» [10] та «Кримінальне право України. Особлива частина» [11], підготовлених колективом авторів: Баулін, Ю. В., Борисов, В. І., Гавриш, С. Б., Дорош Л. В., Кривоченко, Л. М., за редакцією М. І. Бажанова. Ці роботи вже безпосередньо відображали новели Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. У підручнику Загальної частини систематизовано наукові положення щодо статті 51 КК України, яка закріпила закритий перелік видів покарань, серед яких ключове місце посіли альтернативні заходи: громадські роботи (ст. 56), виправні роботи (ст. 57), обмеження волі (ст. 61). У підручнику «Кримінальне право України. Загальна частина» [12] автори: Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б., Кривоченко Л. М., за редакцією М. І. Бажанова, значна увага приділяється альтернативним видам покарань, які розглядаються як важливий інструмент гуманізації кримінального законодавства. Автори акцентують на необхідності індивідуалізації покарань, що враховує особу винного, обставини злочину та його суспільну небезпеку, з метою досягнення цілей покарання – кари, виправлення та запобігання новим злочинам – без ізоляції особи від суспільства.

Етап початкових ініціатив (2002–2012 рр.) заклав нормативну основу для альтернативних видів покарань, фокусуючись на гуманізації кримінального законодавства та вивченні міжнародного досвіду.

Важливим кроком стала Угода між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Адміністрацією тюрем та пробачії Швеції про співробітництво в процесі приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до європейських стандартів [13] від 20 липня 2005 року (далі – Угода 2005 року). Ця угода стала результатом візиту представників Державного департаменту України з питань виконання покарань до Швеції у 2002 році та заклала основи для реформування пенітенціарної системи України з акцентом на пробачію як альтернативу ув'язненню. Угода підкреслювала необхідність приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до міжнародних пактів з прав людини, зокрема Європейської конвенції з прав людини.

У Верховному Суді України було розглянуто проекти законів України «Про пробачію» [14] за реєстр. № 3412 від 26 листопада 2008 року (далі – законопроект № 3412) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробачії)» за реєстр. № 3413 від 26 листопада 2008 року (далі – законопроект № 3413), внесені на розгляд Верховної Ради України народним депутатом Швецем В.Д. Ці законопроекти розроблено з метою впровадження в чинне законодавство України такого правового інституту, як пробачія. Для реалізації зазначеної мети було запропоновано внести зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України), Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України),

Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», Закону України «Про попереднє ув'язнення», Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також прийняти новий Закон України «Про пробацію».

С. О. Стефанов [15] та В. М. Дрьомін [16] у своїх роботах аналізували еволюцію виконання покарань, альтернативних позбавленню волі. Вони пропонували адаптацію європейських моделей пробації, зокрема шведської, до українського контексту, акцентуючи на ресоціалізації через досудові доповіді, соціально-виховні програми та нагляд без ізоляції. О. В. Беца [17], О. В. Вакулєнко, І. М. Дубиніна, О. Г. Колб, В. І. Кривуша, В. М. Синьов (ред.) [18] у своїй науковій праці «Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі», та «Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення» (2003 р.) детально аналізували соціальну роботу з неповнолітніми правопорушниками та особами, звільненими від покарання. Вони пропонували розширення альтернативних заходів, таких як виховні програми, медіація та пробаційний нагляд, для забезпечення їхньої соціальної адаптації.

О. В. Ягунов [19] є українським дослідником, який зробив значний внесок у вивчення альтернативних видів покарань, пенітенціарної системи України та питань кримінального судочинства. О. В. Ягунов [20] аналізує практику Європейського суду з прав людини у контексті кримінального судочинства. Книга, укладена за участі Одеської обласної колегії адвокатів, зосереджена на ключових рішеннях ЄСПЛ, які стосуються прав людини в кримінальному процесі, зокрема права на справедливий суд, захист від свавільного затримання та забезпечення належних умов тримання під вартою.

Етап законодавчого закріплення (2013–2015 рр.) характеризується інтенсивною роботою над законодавчою базою, реорганізацією інституційної структури та тестуванням пробаційних програм.

Набрав чинності 27 серпня 2015 р. Закон України «Про пробацію» [21] від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. Цей закон став першим профільним актом, що визначив пробацію як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого (ст. 1). Закон розмежував три види пробації:

У 2015 році розпочалася реорганізація пенітенціарної системи. Для оптимізації діяльності органів системи юстиції Уряд ліквідував 24 територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби України [22]. Одночасно утворено 6 міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України.

О. І. Богатирьова [23], доктор юридичних наук (2013), правознавець фокусувалася на теоретичних і практичних аспектах впровадження пробації в Україні. У монографії «Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні» (2013, 368 с.) вона систематизувала принципи пробації, аналізувала міжнарод-

ний досвід і пропонувала моделі адаптації для української пенітенціарної системи.

Етап інституціоналізації (2016–2018 рр.) полягає в переході від декларативних норм до реального функціонування інституту пробації, закріпленні нормативно-правової бази, утворенні відповідних державних установ. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» [24] № 24 від 18 січня 2017 року. Цей акт встановив процедури, за якими мають розроблятися, затверджуватись і реалізовуватись пробаційні програми. Затверджено Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм [25] Наказом Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 року № 926/5.

Державну установу «Центр пробації» створено відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 655-р «Про утворення державної установи «Центр пробації», підпункту 13.1 пункту 12 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228.

Етап системного удосконалення (2019–2023 рр.). На базі запроваджених у 2016–2018 роках правових і організаційних підвалин було виконано комплекс заходів із деталізації процедур нагляду та соціально-виховної роботи, внесення змін до нормативно-правових актів, уніфікації методик оцінки ризиків та потреб, розроблення й апробації пробаційних програм із розширенням їхнього переліку, впровадження інформаційних систем і підвищення кваліфікації персоналу за підтримки міжнародних проєктів.

Наказ Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 року № 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» [26], який встановив організацію здійснення уповноваженим органом з питань пробації наглядових та соціально-виховних заходів до засуджених.

У 2019–2023 роках відбувалося поступове впровадження стандартизованих методик оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та інструментів оцінки потреб, що дозволило упровадити початкову оцінку ризиків як обов'язкову процедуру в роботі уповноваженого органу з питань пробації.

Початковий перелік і перші програми (затверджені в 2018 році, які оперувалися й у 2019–2023 рр.) – на виконання частини третьої статті 10 Закону України «Про пробацію» Міністерством юстиції затверджено базовий набір пробаційних програм: для повнолітніх – «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин»; для неповнолітніх – «Формування життєвих навичок», «Попередження вживання психоактивних речовин» та «Подолання агресивної поведінки» (Накази Міністерства юстиції України від 11 червня 2018 року № 1797/5 і № 1798/5; Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм – Наказ Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 року № 926/5). Ці програми застосовувалися масово у 2019–2020 рр. і стали методичною основою подальших доповнень.

23 жовтня 2019 року Міністерством юстиції України затверджено пробаційну програму «Формування життєвих навичок» як для повнолітніх (Наказ № 3234/5),

так і для неповнолітніх (Наказ № 3235/5), що фактично розширило спектр інтервенцій соціально-реабілітаційного характеру. У 2020–2023 роках до переліку поступово додавалась програма «Подолання домашнього насильства», а також здійснювалися коригування форм і переліку заходів у Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм (внесення змін наказами 2018–2024 рр.). Впровадження електронного документообігу «Megapolis.DocNet» (з 2023 р.) підвищило ефективність адміністративних процесів на 25% (Звіт Мін'юсту, 2025).

Протягом 2019–2023 років була реалізована низка заходів щодо удосконалення обліку і моніторингу: удосконалено процедури формування і ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, поетапно налагоджено підготовку цоквартальних і річних звітів Центру пробації, а також інструментів для оцінювання якості роботи у сфері пробації.

Етап сучасних реформ та оптимізації (2024–2025 рр. і до сьогодні) зумовлений необхідністю гуманізації покарання, зменшення рівня рецидивної злочинності та приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Ключовим нововведенням став Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів» (набув чинності 28 березня 2024 р.), який запровадив пробаційний нагляд [27] (ст. 59-1 КК України). Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень Важливим чинником розвитку є міжнародна співпраця. За підтримки Ради Європи, Програми розвитку ООН (UNDP) та Проєкту ЄС «Право-Justice» (який реалізується з 2017 року і продовжений до 2026 року) в Україні впроваджуються проєкти з цифровізації пробаційних процесів, підготовки кадрів, впровадження електронного моніторингу (наприклад, через системи GPS-браслетів) та формування партнерства з громадянським суспільством. Отже, на основі проведеного дослідження нами систематизовано опис етапів розвитку альтернативних видів покарань в Україні на рис. 1.

Науковці по-різному підходять до періодизації розвитку пробації. Л. І. Олефір [28] та О. Г. Ткаченко виділяють два періоди: підготовчий (2002–2015 рр.), що характеризується появою перших наукових праць, законопроєктів (№ 3412, № 3413) та пілотних проєктів досудової пробації, і сучасний (з 2015 р.), позначений ухваленням Закону «Про пробацію» (№ 160-VIII) та створенням Центру пробації (2017). Модель Л. І. Олефір і О. Г. Ткаченка акцентує на ключових законодавчих віхах, тоді як І. Г. Богатирьова деталізує етапи за науковою та практичною активністю, що дозволяє глибше зрозуміти поступовість реформ.

Натомість І. Г. Богатирьов [29] пропонує чотири етапи: 2002–2006 (перші публікації), 2006–2012 (адаптація законодавства), 2012–2015 (оптимізація та пілотні проєкти), з 2015 р. (нормативне закріплення). Обидві моделі підкреслюють поступову інтеграцію європейських стандартів (Рекомендація СМ/Рес(2010)1) та гуманізацію кримінальної політики.

B2_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення: 19.09.2025).

3. Михайленко, П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1 [Текст]. 1959. 438 с.

4. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища шк., 1980. 216 с.

5. Бажанов М. И., Сташис В. В. Особа – під охороною кримінального закону». Харків: Право, 1996, 224 с.

6. Кримінальний кодекс Української РСР. Кодекс введено в дію з 1 квітня 1961 року Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1961_06_27 (дата звернення: 20.09.2025).

7. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

8. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

10. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст]: підручник для студ. вищих навчальних закладів / М. І. Бажанов [та ін.]; ред. М. І. Бажанов [та ін.]; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2001. 416 с.

11. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст]: підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. І. Бажанов [та ін.]; ред. М. І. Бажанов [та ін.]; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2001. 494 с.

12. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст]: підручник для студ. юрид. вузів і фак. / М. І. Бажанов [та ін.]; ред. М. І. Бажанов [та ін.]; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук України. Харків: Право, 1997. 368 с.

13. Угода між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Адміністрацією тюрем та пробації Швеції про співробітництво в процесі приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до європейських стандартів від 20.07.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752_021#Text (дата звернення: 20.09.2025).

14. Висновок Верховного Суду України на проект Закону "Про пробацію" (робоча група ЮНІСЕФ, 2008). URL: https://probation.at.ua/index/vysn_vsu_2008/0-45 (дата звернення: 20.09.2025).

15. Виконання покарань, альтернативних позбавленню волі [Текст]: навч.-метод. посібник / С. О. Стефанов; відп. ред. В. М. Дрьомін; Одеська національна юридична академія. Одса: Юридична література, 2002. 109 с.

16. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович; Одес. нац. юрид. акад. Одса, 2010. 40 с.

17. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] / заг. ред. О. В. Беца. Київ: Сфера, 2003. 114 с.

18. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі [Текст] / О. В. Беца [та ін.]; ред. В. М. Синьов; Державний центр соціальних служб для молоді, Державний департамент України з питань виконання покарань. Київ. 2003. 220 с.

19. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування [Текст]: монографія / Дмитро Ягунов; Держ. департамент України з питань викон. покарань, Одеса. нац. юрид. акад. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. Одса: Фенікс, 2009. 314 с.

20. Практика Європейського суду з прав людини [Текст]: питання кримінального судочинства / Адвокат. об-ня "Одес. обл. колегія адвокатів"; уклад. Д. В. Ягунов. Одеса: Фенікс, 2010. 165 с.

21. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

22. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249086737#:~:text=%D0%94%D0%BB%D1%8F%20%D0%BE%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D> (дата звернення: 20.09.2025).

23. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія / О. І. Богатирьова. Київ: Дакор, 2013. 368 с.

24. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 18.01.2017 № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

25. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм. Наказ Міністерства юстиції України; Перелік від 28.03.2018 № 926/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#n13> (дата звернення: 20.09.2025).

26. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

27. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань. Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

28. Ткаченко О. Г. та Олефір Л. І. Становлення та розвиток інституту пробації в Україні. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернівці : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 15-27.

29. Богатирьов І. Г. Концептуальні засади пробації як соціально-правового інституту в Україні та його превентивна діяльність. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернівці : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 27-41.

Анотація

Сіренко К. Ю. Стан науково-методичного доробку з питань забезпечення виконання альтернативних видів покарань в Україні. – Стаття.

Дослідження аналізує науково-методичний доробок щодо забезпечення виконання альтернативних видів покарань в Україні, простежуючи еволюцію кримінальної політики від репресивної до гуманістичної моделі. У радянський період (1919–1959) домінувала каральна ідеологія, однак Є. Я. Немировський, Я. М. Брайнін, П. П. Михайленко обґрунтовували виховні заходи. У пострадянський період (1960–2000) КК УРСР 1960 р. запровадив неізоляційні покарання (штраф, виправні роботи, ст. 23), а М. І. Бажанов і В. В. Сташис акцентували на індивідуалізації відповідальності. Кодифікаційна фаза (2001) з прийняттям КК України (№ 2341-III) систематизувала альтернативні покарання (ст. 51, 53, 56–61, 75–79), спираючись на принципи відновного правосуддя та Європейську конвенцію про права людини 1950 р. Етап початкових ініціатив (2002–2012) заклав основи пробації через Угоду зі Швецією (2005) та законопроекти № 3412, 3413 (2008). Законодавче закріплення (2013–2015) ознаменувалося Законом «Про пробацію» (№ 160-VIII), що визначив досудову, наглядову та пенітенціарну пробацію. Інституціоналізація (2016–2018) створила Державну установу «Центр пробації» (№ 655-р) та пробаційні програми («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки»). Системне удосконалення (2019–2023) деталізувало нагляд за засудженими (Накази № 272/5, № 3459/5), впровадивши цифровізацію («Megapolis.DocNet», +25% ефективності). Сучасні реформи (2024–2025) запровадили пробаційний нагляд (Закон № 3342-IX) та GPS-моніторинг (-25% витрат). Міжнародна співпраця (EU «ПРАВО-Justice», UNDP) підтримує адаптацію європейських стандартів. Проведене дослідження підкреслює внесок О. І. Богатирьової, О. В. Ягунова, Л. І. Олефір у гуманізацію кримінальної юстиції. На основі проведеного дослідження нами систематизовано опис етапів розвитку альтернативних видів покарань в Україні на рис. 1. Визначення чітких етапів (від радянського періоду до сучасних реформ) дозволяє простежити еволюцію кримінальної політики від репресивної моделі до гуманістичної, що сприяє глибшому розумінню історичних передумов сучасного стану пробації.

Ключові слова: гуманізація, ресоціалізація, покарання не пов'язані з позбавленням волі покарання, індивідуалізація, європейські стандарти, кримінальна юстиція, Кримінальний кодекс України, пенітенціарна реформа, відновне правосуддя.

Summary

Sirenko K. Yu. The state of scientific and methodological work on ensuring the implementation of alternative types of punishment in Ukraine. – Article.

The study analyzes scientific and methodological work on ensuring the implementation of alternative types of punishment in Ukraine, tracing the evolution of criminal policy from a repressive to a humanistic model. During the Soviet period (1919–1959), a punitive ideology dominated, but Ye. Ya. Nemirovsky, Ya. M. Brainin, and P. P. Mikhailenko justified educational measures. In the post-Soviet period (1960–2000), the 1960 Criminal Code of the Ukrainian SSR introduced non-custodial punishments (fines, correctional labor, Article 23), while M. I. Bazhanov and V. V. Stashys emphasized the individualization of responsibility. The codification phase (2001) with the adoption of the Criminal Code of Ukraine (No. 2341-III) systematized alternative punishments (Articles 51, 53, 56–61, 75–79), based on the principles of restorative justice and the European Convention on Human Rights of 1950. The initial initiatives phase (2002–2012) laid the foundations for probation through the Agreement with Sweden (2005) and draft laws No. 3412, 3413 (2008). Legislative consolidation (2013–2015) was marked by the Law on Probation (No. 160-VIII), which defined pre-trial, supervisory, and penitentiary probation. Institutionalisation (2016–2018) led to the creation of the State Institution “Probation Centre” (No. 655-r) and probation programmes (“Changing Pro-Criminal Thinking” and “Overcoming Aggressive Behaviour”). Systemic improvement (2019–2023) detailed the supervision of convicts (Orders No. 272/5, No. 3459/5), introducing digitalisation (“Megapolis.DocNet”, +25% efficiency). Current reforms (2024–2025) introduced probation supervision (Law No. 3342-IX) and GPS monitoring (-25% in costs). International cooperation (EU “PRAVO-Justice,” UNDP) supports the adaptation of European standards. The study highlights the contribution of O. I. Bohatyriova, O. V. Yagunov, and L. I. Olefir to the humanization of criminal justice. Based on the study, we have systematized the description of the stages of development of alternative types of punishment in Ukraine in Fig. 1.

Key words: humanization, resocialization, non-custodial sentences, individualization, European standards, criminal justice, Criminal Code of Ukraine, penitentiary reform, restorative justice.

Дата надходження статті: 30.09.2025

Дата прийняття статті: 28.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025